

Ideologikritik

Af lektor René Rasmussen, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. Udgivet på metodebogen.dk 2015.

Indhold

Abstrakt	1
Ideologi som falsk bevidsthed og litterær ideologikritik	1
Ideologi som selvbenægtelse: Jeg ved godt, men alligevel	3
Nydelse og frihed	4
Den nye og den 'gamle' ideologikritik	7
Ideologikritisk analyse af Naja Marie Aidts novelle <i>Afbrydelse</i>	8
Litteratur	12

Abstrakt

Skal vi se på litteratur i en socialhistorisk sammenhæng, kommer vi næppe uden om at tage stilling til de ideologier, der hersker i denne sammenhæng og som udgør vores bevidste opfattelse af sammenhængen, selvom de har sæde i det ubevidste. Det er sådanne ideologier, som litteraturen ofte skriver sig op imod, hvad enten det har været forfatterens intention eller ej. De former for ideologier, der hersker, kan imidlertid opfattes på forskellig vis. Inden for litteraturvidenskaben har der tidligere være lagt særligt vægt på en ideologioptagelse, der stammer fra Georg Lukács, men denne opfattelse var dels ret fordømmende over for den litteratur, der ikke levede op til den, og dels matcher den næppe med vores samtids historiske situation. Der kan derimod peges på Slavoj Žižeks betragtninger.

I det følgende vil forskellene på disse to tilgange blive opridset, og derefter vil fokus, med afsæt i Žižeks forståelse, blive rettet Anne-Marie Aidts novelle *Afbrydelse*.

Ideologi som falsk bevidsthed og litterær ideologikritik

Taler vi om ideologi, kommer vi ikke uden om den marxistiske forståelse heraf (i det næste støtter jeg mig til Mille Gross Christiansen: *Ørntoft og den nye ideologikritik*), især ikke den marxistiske litteraturforsker Georg Lukács, der var inspireret af Karl Marx. Marx antog, at den samfundsklasse, der sidder på et samfunds materielle magt, også hersker over den åndelige magt. De herskendes tanker er de herskende tanker. Det skal ikke fortolkes som, at de herskende udvikler tanker, der

skal fungere som et tågeslør over virkeligheden, men at den diskurs, der er bestemt af givne produktionsforhold, er den herskende diskurs. Selvom en marxistisk forståelse ofte forstår ideologi som en falsk bevidsthed, der skjuler de givne produktionsforhold, er der ikke tale om en form for folkelig forførelse, men om en diskurs, der er sammenfalden med de herskende interesserer, der er bestemt af deres ejendomsret til produktionsforholdene. De øvrige samfundsklasser er underlagt de herskende samfundsklassers idéer, dvs. borgerskabets ideer, der derfor fremstår som en borgerlig ideologi..

Lukács grundlagde en ideologikritisk tilgang til litteraturvidenskaben, der bygger på Marx' understregning af, at mennesket fremmedgøres for sig selv, når arbejdskraften bliver en samfundsmæssig vare, som tilfældet var i industrialiseringens tidsalder. Lukács forsøgte at vise, hvordan litteraturen fremstiller menneskelige positioner i det kapitalistiske samfund, især mhp. om værkerne var kritiske over for eller lå under for kapitalismens påvirkning af mennesket.

Den kritiske litteratur, som Lukács anså for at være den eneste sande litteratur, betegnede han som realisme, der fremstiller de menneskelige fremmedgjorte forhold som betinget af produktions- og ejendomsforhold. Realismen viser, hvordan de økonomiske og sociale relationer, der undertrykker mennesket, hænger sammen med de materielle produktionsforhold og hvordan det enkelte menneske indgår i sådanne relationer. Al anden litteratur, som Lukács ofte rubricerer under betegnelsen naturalisme, ser kun tingene på deres overfladeniveau. Det er derfor nødvendigt at forholde sig kritisk til den og vise, hvordan den udtrykker en borgerlig ideologi, for på den måde at åbne for en løsrivelse herfra.

I en sådan marxistisk ideologioptagelse forefindes således tanken om, at mennesket kan frigøres. Overvindes den falske, borgerlige bevidsthed (ideologien), vil der kunne opstå en (ideologifri) virkelighed, hvor mennesket er i overensstemmelse med sig selv, idet mennesket ikke længere er bestemt af den ideologisk funderede magt og fremmedgørelse. På bevidsthedsniveauet går en sådan løsrivelse, iflg. Lukács, via en form for katharsis. Lukács benytter sig her af Aristoteles' berømte begreb, der indbefatter en sjælelig renselse, men i en anden sammenhæng, idet det for Lukács drejer sig om opnå en sand indsigt i kapitalismen og befri sig fra dens ideologi (for en uddybelse af Lukács' ideer kan der henvises til René Rasmussen: *Moderne litteraturteori*, bind 1).

Den marxistisk inspirerede litterære ideologikritik var dominerende i danske, litterære sammenhænge i 1960-1980 (jf. Christiansen, op. cit.). Denne forståelse af ideologien som en falsk bevidsthed og ideen om at forholde sig kritisk til den litteratur, som ikke er realistisk i Lukács' forståelse, har imidlertid mistet sin aktualitet inden for litterære studier i danske sammenhænge. Det samme er tilfældet inden for politisk-økonomiske sammenhænge, hvor ideen om ideologi som falsk bevidsthed har været udsat for skarp kritik. En af dem, som har stået for denne kritik, er Žižek.

Ideologi som selvbenægtelse: Jeg ved godt, men alligevel ...

Det er problematisk blot at opfatte ideologi, som Christiansen pointerer, som en falsk bevidsthed. Derimod kan man med Žižek tale om:

"... en oplyst falsk bevidsthed: Man er helt på det rene med, at den ideologiske universalitet er falsk, at den dækker over en bestemt særinteresse, men alligevel forkaster man den ikke." (jf. Žižek: Ideologiens sublim objekt, s. 69).

Ideologien betinger vores forhold til den sociale omverden. Den gennemsyrrer hele vores virkelighedsopfattelse, determinerer vores tankegang og værdinormer samt afsætter forestillingen om, at virkeligheden hænger sammen i ét hele. Vi er påvirket af forskellige ideologiske konstruktioner som forbrugerisme og frihed, men vores handlinger afspejler ikke en viden om dette, og vi agerer, som om disse idéer er endegyldige sandheder. Vi bekræfter samfundsindretningen, som om den var et homogent (ensformet) fænomen og udgjorde en totalitet. Dermed vedkender *"... vi os i vores ageren en ideologi, selvom vi eventuelt opfatter os selv som kritiske over for den"* (Christiansen). Žižek udtrykker det således med en reference til Marx: *"De ved, at de, i deres aktivitet, følger en illusion, men de gør det alligevel."* (Žižek, op. cit., s. 73). Bevidst antager vi eksistensen af samfundet som en totalitet, men ubevidst ved vi godt, at det ikke tilfældet. Vores bevidste handlinger afspejler derfor ikke en viden om, at det er en illusion.

Denne form for ideologikritik bygger bl.a. på begreber fra den franske psykoanalytiker Jacques Lacan. Sidstnævntes ideer bruges til at underbygge forståelsen af måden, hvorpå ideologien ubevidst påvirker subjektet, hvorfor det lader ideologier være handlingsanvisende samt hvorfor det identificerer sig med forskellige ideologier.

Et centralt aspekt i denne sammenhæng er Lacans idé om **den Anden**, der betegner en tredje instans, der ligger uden for enhver narcissistisk relation (for en uddybelse af begreberne Den Anden samt det reelle, der introduceres nedenfor, kan der henvises til René Rasmussen: *Lacan, sprog og seksualitet*). *"Det kan f.eks. være en instans, der sikrer, at der i sproget refereres til noget uden for fremsatte udsagn"* (Christiansen). Hos Žižek optræder begrebet den Anden som det, der garanterer en sproglig bestandighed (dvs. at ordene nu en gang betyder det, som vi antager, at de betyder). Det kan imidlertid også være historien eller religionen, der optræder som den Anden. Subjektet har brug for ideen om den Anden som nogen eller noget, der skaber eller sikrer en sproglig, historisk eller religiøs bestandighed, da subjektet er underkastet sproget og dets regler. Men den Anden er ikke fuldstændig, eller som Lacan siger, eksisterer den Anden ikke (jf. Lacan: *Subversion du sujet et dialectique du désir*, s. 826), men det forhindrer ikke vores behov for en sådan. Der eksisterer altså ikke en religiøs, sproglig eller historisk forståelse, der kan forklare og omfatte virkeligheden fuldt ud, men alligevel søger vi en sådan. Ideologien skal betegne *"... en totalitet, der er opsat på at udlette sporene efter sin egen umulighed."* (Žižek, op. cit., s. 91).

Ideologier skal som sådan dække over, at den Anden er ufuldstændig (jf. Christiansen). De skal sikre, at vi stadig kan opleve verden som bestandig (og hel og forståelig). Den mangel eller rest (på sproglig symbolisering), der er knyttet til den Anden, hindrer ikke forestillingen om et homogent og helt samfund. Tværtimod. Resten udelukker på ingen måde *"... subjektet i helt at underkaste sig det ideologiske bud, men tværtimod er [resten] selve forudsætningen for denne fulde underkastelse."* (Žižek, op. cit., s. 84).

Enhver form for en idé om en totalitet eller en homogenitet bygger nødvendigvis på forestillingen om, at der er noget, som ikke passer ind i den, og at dette 'noget' befinder sig udenfor. Det kender vi også på særlig vis fra matematikkens verden, hvor definitionen af en hel mængde ikke er indeholdt i den hele mængde. Et eksempel fra den nutidige politiske scene er den udbredt kulturelt racistiske forestilling, der siger, at nogle er berettigede til at opholde sig et givent sted (i Danmark de 'rigtige' danskere), mens de andre ikke har retten hertil, fordi de ikke er 'rigtige'. Ideen om en totalitet af 'rigtige' forudsætter, at nogen ikke er det. De ikke-rigtige udgør i den forstand 'resten', det der ikke kan homogeniseres.

Der findes, som anført, ingen harmonisk helhed eller bestandighed. Ideologier skal dække over denne umulighed og derved skabe en fiktion om et konfliktfrit samfund. Det nye ideologikritiske perspektiv er derfor *"... ikke at afsløre falsk bevidsthed og samfundsmæssige dominansforhold, da man ikke længere kan bruge forblindelse som forklaring på, hvorfor vi tilslutter os ideologien"* (Christiansen). I stedet kan man undersøge, hvordan subjektet er indlejret i ideologier og hvordan de påvirker dets verdensopfattelse, sprog og ubevidste.

Nydelse og frihed

Vi befinder os i en postpolitisk æra i dag. Vi lever i en tid, hvor de store fortællinger er døde, som Jean-Francois Lyotard fremhæver i Det postmoderne forklaret for børn. De ideologiske kampe er afløst af (forestillingen om eller ønsket om) menneskelig velfærd, sikkerhed og frihed på den enkeltes niveau (jf. Christiansen). Det politiske område fremstår som apolitiseret, eftersom der ikke stilles radikale spørgsmål til samfundets fundamentale strukturer. Derimod diskuteres f.eks. velfærdspolitik, der bygger på ideen om, at der eksisterer en grundlæggende samfundsmæssig indiskutabel grundform, der bygger på vækst og velfærd.

Der er ikke længere tale om en reduktion eller et ophør af kapitalismen, men at den fortsætter. Fokus er i stedet rettet mod det, som en kritik af kapitalismen har fundet en særlig erstatning i: at kæmpe for (eller bekæmpe) kulturelle forskelle, der på ingen måde rykker ved det kapitalistiske system. Denne forskydning fra en kritik af undertrykkelsesforhold til en kamp om kulturelle forskelle kan også ses som en forskydning fra en kritik af systemet (kapitalismen) til en kritik af etniske grupper eller andre befolkningsgrupper (arbejdsløse, folk på kontanthjælp, flygtninge osv.). Der er tale om sociale klienter:

"De regler, der styrer velfærdsprocessen, hviler på den antagelse, at den sociale klient er en defekt borger, et menneske, der åbenbart ikke er i stand til at forvalte sin egen frihed ..." (Zygmunt Bauman: *Frihed*, s. 98).

Et eksempel på dette er vores samtids politiske diskussioner, der derfor fremstår som magtkampe baseret på at overbevise og forføre vælgerne, men som ikke bygger på reelt forskellige politiske indhold. Dette er en væsentlig grund til, at det, der før i tiden gik under betegnelserne højre- og venstrefløj (hvor sidstnævnte var domineret af en socialdemokratisk idé om at reformere kapitalismen) blot opfattes som blå nuancer i dag.

Blandt de dominerende ideologiske konstruktioner findes nydelsens og frihedens ideologi.

Nydelsens ideologi skal ikke forstås som muligheden for at købe og nyde materielle ting, men som, at subjektet skulle kunne tilfredsstille sit begær og dermed blive *"... et lykkeligt og frit menneske"* (Christiansen). Begæret tilbydes en tilfredsstillelse i nydelsens form i denne ideologi, og det "frie" subjekt nyder, fordi nydelsen viser det, at det er frit. Denne nydelse er indbefattet i det, som man betegner som **forbrugerisme**. *"I vores samfund er individuel frihed først og fremmest konstitueret som forbrugerens frihed."* (Bauman, op. cit., s. 16). Vores tids kapitalisme bygger således på ideen om, at det er lysten, der driver værket, dvs. den lyst, der giver anledning til nydelsen. Dens dominans bygger ikke på tvang, men på at ægge begæret og foregive subjektet, at nydelsen udgør dets tilfredsstillelse og mål med livet. Dette sikres via forbruget: *"Virkeligheden som forbrugeren oplever den, er en jagt efter nydelse."* (ibid., s. 107).

Forestillingen om frihed bygger på fortællingen om, at subjektet er udstyret med potentialer, der imidlertid hæmmes af forskellige politiske tiltag og sociale grupper (jf. Christiansen). Den gruppe, der især skulle hæmme vores nydelse og frihed, består, som anført, af personer, der ikke kan opretholde den form for forbrug, der er påkrævet i vores samtid: bistandsklienter, flygtninge, immigranter, arbejdsløse o.l. Velfærdsstaten udgør i den sammenhæng en form for kontrol med disse grupper, idet de udgifter, der er forbundet med disse, reducerer vores nydelse. Heraf følger det had, der ofte rettes mod denne gruppe, der "stjæler fra os". Hvis vi derimod frigøres fra disse grupper samt de politiske tiltag, der hæmmer vores nydelse, kan vi som frie mennesker udtrykke vores personlige holdninger og realisere os selv (jf. Christiansen). Umuligheden af at skabe et homogent og altomfattende samfund projiceres over på den gruppe, der således gøres ansvarlig for det umulige (homogene) samfund. Nydelsens og frihedens ideologi medvirker hermed til, at vi fokuserer på forbrug og nydelse, mens vi ignorerer politiske og økonomiske sammenhænge. Subjektet er frit til at gøre, hvad det vil og realisere sig selv, hvis det ikke stiller spørgsmål ved samfundets fundamentale opbygning.

Den ideologi, der er forbundet med nydelsen (forbrugerismen) og frihedsforestillingen, udgør en barriere over for en kritisk tænkning. Der udvikles i stedet en mistænkeliggørelse af enhver beskæftigelse, der ikke er nyttig (i forhold til frihedens præmisser), ikke er forståelig (sikrer en fuldstændig Anden) eller som ikke giver en eller anden form for umiddelbar tilfredsstillelse

(nydelse). Når vi tilslutter os det nuværende samfundssystem, foregiver vi ubevidst, at det grundlæggende er det eneste mulige, selvom vi udmærket ved, at det ikke er tilfældet. Vi tilslutter os det via en tro på, at det faktisk er det eneste rigtige ("Jeg ved godt, men alligevel ...").

Dermed vælger vi at ignorere den illusion, der strukturerer vores forhold til virkeligheden og vores sociale aktiviteter. Det hænger, som anført, sammen med behovet for en fuldstændig Anden, idet ideologien skal dække over, at den Anden er ufuldstændig. Der ikke er nogen (fuldstændig Anden) bag ideologierne, der derimod fremmer en særlig, historisk specifik nydelsesform, der lover vores begær fuld tilfredsstillelse. Opdager vi, så at sige, derimod en sådan ufuldstændig Anden, risikerer vi at miste vores hidtidige identiteter. Subjektet bliver reduceret til en plads i sproget, der ikke er sikret af et substantielt indhold (en sproglig bestandighed). Hermed bliver vi klar over, at den Anden ikke findes bag de tegn (computere, mobiltelefoner, sportsaktiviteter, økologi, yoga, tøj osv.), som vi bruger for at skabe en identitet og at forbruget ikke vil frigøre os (jf. Christiansen). Varene begæres dog alligevel, "*... fordi de rummer et magisk potentiale, der kan skænke kroppen eller ånden en specifik, bemærkelsesværdig og efterstræbt form ...*" (Bauman, op. cit., s. 84).

Det er dette magiske potentiale, der udgør de særlige tegn, der ligger til grund for vores identitetssøgen, selvom vi et eller andet sted ved, at det er en blindgyde. Alligevel handler vi, som om vi tror på det, da det giver indtrykket af en (sproglig) bestandighed, som den Anden ikke giver, og af en ubegrænset nydelse.

Eftersom den Anden ikke eksisterer, må subjektet opfinde den, bl.a. for at forestille sig en sproglig bestandighed, der kan forklare tingenes sande sammenhæng. Den mangel, som ideologien dækker over hos den Anden, blotlægger imidlertid sprogets grænser, hvis den afdækkes.

Bag den ideologiske illusion findes det tomrum, som Lacan kaldes **det reelle**, der bl.a. defineres som **det ubegribelige**. Det symbolske (sproget som subjektet bruger det) bruges til at begribe vores omverden, der ellers ville fremstå som kaotisk, men der vil altid være en "rest", der modstår sprogets symbolisering. Det reelle er denne rest, det ubegribelige, der ikke kan indordnes i en sproglig determineret realitet, og når den Anden blotlægges som ufuldstændig, dukker der en ubestandighed op i sproget, der konfronterer subjektet med det reelle. En sådan tilstand kan spores i de øjeblikke, hvor subjektet rammes af angst, som stammer fra sprogets sammenbrud. Konfrontationen med det reelle medfører angst. Konfrontationen med det reelle er ofte bestemt af traumatiske oplevelser som en nærtståendes død, et kærlighedstab, et trafikuheld osv., men i forbindelse med ideologien drejer den sig om, at den Anden fremstår som ufuldstændig og virkeligheden ikke hænger sammen i et hele.

Det reelle er endvidere defineret som **det umulige**, hvilket bl.a. vil sige, at subjektet med sit sprog ikke kan opholde sig der. Det betyder ikke, at det reelle ikke eksisterer, men at subjektet ofte uforvarende støder ind i det. Derfor er det reelle også det umulige at undgå. Det dukker op på en eller anden måde i prekære situationer. Der kan her tænkes på f.eks. de mange fattige som følge

af Grækenlands store økonomiske krise i 2015 eller de mange flygtninge, der dør i forsøget på at krydse Middelhavet.

Den nye ideologikritik antager, at ideologier dækker over erkendelsen af, at der ikke findes en højere sandhed (en fuldstændig Anden). Derimod åbenbarer det reelle sig, når ideologierne rystes, hvilket afføder angst. Men den nydelse, som er forbundet med at fremme sådanne ideologier, åbner på paradoksal vis også for angsten. Når vi kommer i for tæt kontakt med de objekter, som vores nydelse tilbydes, mister de den ophøjede karakter, som de tildeles i de medier og reklamer, der fremmer forbrugerismen. Pludselig opleves objektet blot som (et simpelt) objekt, i dets fysiske udformning, frataget dets sublime egenskaber, dvs. de egenskaber, som medier og reklamer proklamerer eksistensen af. I stedet for at nydelsen poder sig på ideen om en homogen Anden, der kan stå inde for altings sammenhæng og mening, fremstår objektet uden mening eller bestandighed. Det fremtræder som et tomrum 'bag' selve den ideologi, der garanterer for den Andens homogenitet. Dette medfører derfor også et møde med det reelle, der kan afføde angst. Det reelle dukker altså op i forbindelse med det angstfyldte tomrum, der viser sig, når ideologierne erkendes som tomme illusioner, eller når den nydelse eller frihed (til at nyde), der fremmes af dem, når sit endemål: et objekt uden nogen ophøjet karakter.

Den nye og den 'gamle' ideologikritik

Denne ideologikritik forstår ikke litteraturen som enten realistisk eller naturalistisk, som Lukács gjorde det. Hvor det, som Lukács forstod som realisme, i et vist omfang fremstillede utopien om et andet samfund som alternativ til kapitalismen, er meget af vores samtidige litteratur præget af et fravær af et alternativ til den grundlæggende samfundsform. **I stedet kan litteraturen rumme et opgør med herskende ideologier og diskurser, blandt andet ved at fremskrive et sprog, der distancerer sig fra vores dominerende diskurser** (jf. Christiansen).

Perspektivet for en sådan ideologikritisk analyse er derfor at undersøge, hvordan litteraturen forholder sig til disse diskurser. Fokus er at afdække, hvilke ideologier der hersker i samtiden samt hvordan litteraturen forholder sig til sådanne ideologier og de samfundsmæssige dominansforhold. Det drejer sig om, hvordan litteraturen blotlægger totalitetsbestræbelsen i ideologiens ubevidste "*Jeg ved godt, men jeg gør det alligevel*". Det drejer sig om at se, hvordan den litterære fremstilling af subjektive fænomener (person, sprog osv.) blotlægger de mekanismer i ideologien, der producerer bestemte frihedsforestillinger eller nydelsesformer.

Forskellen mellem de to former for ideologikritik kan også ses i relationen til de former for frigørelse, der er på tale heri. I Lukács' samtid udgjorde kommunismen et alternativ til kapitalismen, og når litteraturen brød med den herskende ideologi og viste tingenes rette sammenhæng (i realismen), rummede den en utopi, der pegede i retning af et sådant alternativ.

Med kommunismen og de store fortællingers fald er der ikke længere grundlag for en sådan utopi. Litteraturen fremstiller ikke længere et utopisk alternativ, men udgør, så at sige, et åndehul i forhold til den ideologisk funderede magt og forestilling om frihed og ubegrænset nydelse (for en uddybelse af forholdet mellem utopier og alternativer se René Rasmussen: "Utopier i et samfund, hvor der ikke er noget alternativ",). Men i og med den udgør et sted, hvor ideologien ikke dominerer, understreger den nødvendigheden af at tænke alternativer.

En ideologikritik, der bl.a. bygger på Žižeks ideer opererer altså ikke med utopiske alternativer, men ser på, hvor bruddene med ideologien ligger, idet disse kan få læseren til at tænke over nødvendigheden af et alternativ.

Ideologikritisk analyse af Naja Marie Aidts novelle *Afbrydelse*

En kvinde, måske fra Thailand eller Filippinerne, trænger sig pludselig ind i en ubenævnt mands lejlighed. Han formår ikke at smide hende ud, selvom han forestiller sig voldelige angreb på hende og forsøger sig med magtanvendelse, men vænner sig langsomt til hende og hendes gøremål i lejligheden, der synes at udgøre et asyl for hende. Han synes ikke, at hun er attraktiv, og lader sig ikke forføre af hendes særlige kropslige aktiviteter, der bl.a. indbefatter, at hun klipper sin kønsbehåring af foran ham. Han fortæller sine venner, at hun er alt for gammel til at være attraktiv. Hun er muligvis på flugt fra et bordel, der ligger i det ejendomskompleks, hvor hans lejlighed ligger og som han opsøger, mens hun bor hos ham. Han opsøger ikke bordellet for at have sex med nogle af kvinderne, men tilsyneladende fordi han vil finde ud af noget om kvinden i lejligheden.

Hun roder i hans lejlighed, drikker sig fuld og spiller højt musik. Da den rødhårede kvinde, der bor nedenunder ham og som han er betaget af, spørger, hvem denne kvinde er, lyver han og siger, at det er en slægtning fra Malaysia. Selvom han synes, hun er utrolig besværlig, formår han ikke at slippe af med hende. Hun flytter dog pludselig en dag fra hans lejlighed, men har stjålet hans pas, tandbørste, en stak cd'ere og nogle penge. Derefter opsøger han igen bordellet, men bliver atter stående udenfor, hvorfra han formentlig forsøger at se, om kvinden skulle være der.

Som det fremgår af denne opremsende brug af 'måske' eller 'formentligt', fortæller novellen ikke særlig meget om manden. Læseren får således heller ikke at vide, hvad manden laver, ud over han ryger hash, læser en del og skriver nogle noter, som han nogle gange diskuterer med andre, der også laver noter. Måske er han forfatter, måske studerende, men det siges ikke direkte. Læseren kender ikke hans navn, kvinden nedenunder hedder blot 'den rødhårede'. De eneste, der benævnes, at mandens to venner Claes og Jakob, men de spiller ikke nogen væsentlig rolle i selve forløbet og bidrager ikke på væsentlig vis med informationer om den mandlige hovedperson.

Hvor mange danske mænd f.eks. opsøger thailandske ludere eller tager til Thailand for at finde en brud, som de kan føre med sig hjem, er den mandlige hovedperson mere eller mindre indifferent over for sådanne kvinder, i hvert fald hende der er trængt ind i lejligheden. Det er i denne sammenhæng sigende, at han ikke har et begær, som han formår at sætte sig igennem med, hverken over for kvinden i lejligheden eller den rødhårede underbo, som han tilsyneladende er lun på. Derimod er han en meget opmærksom på, hvad andre kan tænke om ham: hans overbo, den rødhårede kvinde, Claus, politiet osv.

Personerne, der optræder i teksten, er fremmedgjorte. De er fremmedgjorte i forhold til hinanden, kan ikke betro sig rigtigt til hinanden, og de er fremmedgjorte i forhold til sig selv: Manden ved, ikke hvad han skal stille op med kvinden eller for den sags skyld med sit eget liv. Han har tilsyneladende intet begær. Vi får i tråd hermed intet at vide om hans eller kvindens fortid, bortset fra hendes frygt for nogle uden for lejligheden og hans spartanske sociale liv. Deres liv fremstår derfor også som fragmenterede, usammenhængende og uvedkommende.

For kvinden er der dog en Anden derude, uden for lejligheden, der tilsyneladende vil hende det ondt. Om det reelt skyldes hendes tilknytning til de prostituerede i lejlighedskomplekset, en form for paranoid forestilling eller noget helt tredje, fortælles dog ikke. For manden er den Anden knyttet til forestillingen om, hvad de andre kan tænke om ham. For kvinden udgør mandens lejlighed et asyl for den Anden, i hvert fald for en tid; for manden er der intet asyl for den Anden, da kvindens tilstedeværelse, musik osv. for længst har påkaldt sig den Andens opmærksomhed, f.eks. i form af den rødhårede underbo. For manden udgør den Anden dog en mindre frygtindgydende figur, end tilfældet er for kvinden, hvilket måske er en af grundene til, at han accepterer hendes tilstedeværelse i lejligheden.

Manden er, som omtalt, uden mål og med. Han er for så vidt en lige så skæv eksistens som kvinden, selvom han er forfatter eller studerende. Hans ensomhed er udtalt, hans flakkende liv tydeligt. Han er et moderne menneske uden egenskaber, for at parafrasere titlen på en berømt bog af Robert Musil (*Manden uden egenskaber*). Han er henvist til en form for paralyseret liv, der minder om en form for depression, hvor man har opgivet sit begær.

Hvor mange andre subjekter i vores samtid er præget af en uophørt, næsten infernalsk jagt på nydelsesobjekter, består hans nydelse (som nydelse er defineret ovenfor) eller mærkværdige 'frihed' i at være isoleret og hæmmet i forhold til sine omgivelser. Depression som nydelsesform. Kvindens nydelse er derimod præget af hendes arbejde som formentligt prostitueret og flugt fra en Anden samt den 'frihed', som hun finder i mandens lejlighed. Men igen: frihed som isolation.

Dette udgør en indirekte omvæltning af forestillingen om, at vi hver især kan realisere vores frihed i individuelle, isolerede projekter. Betonningen af denne ensomhed, frygt og paralyse, som manden og kvinden begge er ramt af, om end på hver deres måde, understreger dog ikke kun illusionen knyttet til frihed og nydelse i vores samtid. Den blotlægger desuden, at den Anden (samfundet, sproget osv.) er ufuldstændig; nogle falder nødvendigvis udenfor, selvom de to personer på hver

deres måde frygter en Anden legemliggjort i en eller flere andre personer. Deres særlige angst er på en gang bestemt af deres frihed (til at nyde) og umuligheden af denne frihed.

Læseren er lukket inde i et narrativt rum eller forløb, hvor alt har et negativt præg. Den uhørte begivenhed, som man ofte taler om i forbindelse med noveller og som skal være omdrejningspunktet i dem, er kvindens indtrængen i mandens lejlighed. Men bortset fra et ekstra ubehag og de gentagne forestillinger om, hvad den Anden tænker, forekommer denne begivenhed ikke at være direkte ubehagelig. Som der står, har manden efter første nat glemt hende:

"Næste morgen havde han glemt alt om hende. Gardinet blafrede en smule. Han havde drømt om den rødhårede, at han pillede ved hendes ører, og han følte sig veltilpas og afslappet. Han gik ind i stuen for at finde sine cigaretter. Der stod hun, med det ene ben slængt op på en stol. Hun var ved at smøre sin krop ind i hans fugtighedscreme og et af hans håndklæder, der tydeligvis var vådt, lå på en stol."
(Aidt: *Afbrydelse*, s. 151).

Hans realitet er sikkert blevet rystet en smule, men der er næppe tale om en kæp (en uhørt narrativ begivenhed) i en myretue (i et ellers velorganiseret univers), som Aage Henriksen taler om i sin indkredsning af novellens begivenhed (jf. Thomas Breddorffs omtale heraf i *Struktur og retorik i den klassiske novelle*). Snarere er det blot endnu en pind blandt en række andre pinde i en nedbrudt eller aldrig opbygget myretue, hvis vi skal bibeholde dette billede. Realiteten består af grimasser: et forvirret, fragmenteret liv, et liv uden begær og uden egentlige egenskaber. Der rykkes aldrig rigtigt ved disse grimasser.

Det er imidlertid et præcist billede på det postmoderne menneske, vores tids menneske, hvor det ikke er menneskelige kvaliteter som forfatter, prostitueret, vicevært, kærlighed, begær osv., der står centralt. Det er derimod kvantitative egenskaber, som de giver sig ved tests, eksaminer, evalueringer, skemaer osv. Der er altid en Anden, der er ansvarlig for sådanne kvantitative målinger: evalueringseksperter, pædagogen, terapeuten, læreren osv. Vi lever i den forstand i et kontrolsamfund, der på det subjektive plan forekommer at have lidt samme karakter, som den måde, hvorpå den mandlige hovedperson oplever sine omgivelser. Myretuen består af mennesker uden egenskaber, ligegyldige skæbner, og pinden, kvindens 'besøg', ændrer intet ved mandens liv.

Det, der imidlertid forrykker billedet en smule i novellen i forhold til ideen om den narrative begivenhed, er små detaljer, der peger på noget andet. Det er små, overraskende, sproglige detaljer. Vi har ovenfor set gardinet, der blafrede en smule i beskrivelse af mandens møde med kvinden. Hvorfor denne detalje, der ikke forekommer relevant i forhold til, hvad der ellers sker? Lad os se på lidt flere af den slags overrumplende sproglige billeder eller indskud:

- *"Hun satte sig. Hendes underkæbe faldt ned. Tænderne så ud til at være kylet ind i munden på hende."* (op. cit., s. 148). Tænder, der er kylet ind, er en pudsig metafor i sammenhængen.

- Et andet sted står der: "Tankerne sivede ligesom væk, bedst som de opstod. En and svømmede rundt midt ude på søen." (ibid., s 150). Hvorfor denne pludselige fremmaning af anden?
- Eller disse myrer: "*Det følte som om der kravlede myrer rundt i hans vener.*" (s. 152). Igen en pudsig og brat metafor.
- En sidste pludselig metafor: "*Og det lød, som om hun slugte sine egne hyl, da vandet fossede ned over hende.*" (s. 158-59).

Det er overvejende den implicite fortæller, der markerer sig her med en sproglig virkelighed, der bryder med tilværelsen uden egenskaber. Her dukker en virkelighed op, der kunne bryde med den *lige-gyldige* tilværelse eller umulige jagt på frihed. Det sker ikke for hovedpersonen, men læseren bringes måske til at reflektere over sin egen tilværelse. For så vidt udgør disse mærkværdige detaljer brud på en indifferent tilværelse. De åbner for sprogets væsentlighed og et begær, der lader sig orientere i sproget. På den måde bryder teksten med hovedperson og dennes mere eller mindre nulstillede begær og den form for fremmedgørelse, som hersker mellem personer i den. Det gør det muligt for læseren at stille spørgsmål til en ideologisk accept og tendentiell cementering af vores frihedsforestilling og ideer om nydelse.

Samtidig fremskriver teksten spørgsmålet om, hvordan vi skal forholde os til de fremmede. Men hvor dens hovedperson ikke ved, hvordan han skal forholde sig til kvinden, som han dog pludselig savner, da hun er forsvundet, er vores samtid mere optaget af at holde de fremmede væk, med mindre der er en økonomisk gevinst forbundet med deres arbejdsindsats her, dvs. hvis de er veluddannede og uden store problemer kan indpasses i det danske erhvervsliv. Hvor vores samfund forsøger at oprette eller cementere en kløft mellem "os" og "dem" (de fremmede, flygtninge, asylansøgere osv.), peger teksten på, at minoriteter kan lære at leve side om side (manden og kvinden) uden at blive integreret i et forskelsløst hele (en multikulturel suppedas).

Ingen af de to centrale personer er præget af den form for grådighed, der præger vores samtid. Men den angst, som de er præget af, hænger måske sammen med, at de udgør potentielle sociale klienter, som den Anden ser ned på. Dermed peger teksten på et særligt fællesskab, der næppe erkendes særligt ofte: Enhver læser befinder sig potentielt i en sådan situation, eftersom ingen er uundværlig i dag, men kan skiftes ud med mange andre. Vi er blot chifre eller kvantiteter i arbejdsmæssigt regi, der måske ikke har brug for os i morgen, hvorefter vi risikerer at blive sociale klienter.

Afbrydelse fremstiller bagsiden af en sådan kvantificering: At den sociale homogenitet er en falsk forestilling, der kun kan sikres, hvis vi ignorerer de sociale klienter og risikoen for, at vi selv bliver det. Teksten udgør en kortvarig afbrydelse af dette forsøg på at ignorere, at samfundet ikke er muligt som en homogenitet. Den pointerer på den måde nødvendigheden af at tænke et alternativ.

Litteratur

Aidt, Naja Marie (2006): *Bavian*. København: Gyldendal, 2015.

Bauman, Zygmunt: *Frihed*. København: Hans Reitzels Forlag, 2003.

Bredsdorff, Thomas: "Struktur og retorik i den klassiske novelle", i *Danske Studier*, 1994.

Christiansen, Mille Gross: *Ørntoft og den nye ideologikritik*. Upubliceret universitetsopgave, 2015.

Lacan, Jacques: "Subversion du sujet et dialectique du désir", i *Ecrits*. Paris: Seuil, 1966.

Lyotard, Jean-Francois: *Det postmoderne forklaret for børn*. København: Akademisk Forlag, 1986.

Rasmussen, René: *Lacan, sprog og seksualitet*. Hellerup: Forlaget spring, 2009.

Rasmussen, René: *Moderne litteraturteori*, bind. 1. Hellerup: Forlaget spring, 2007.

Rasmussen, René: "Utopier i et samfund, hvor der ikke er noget alternativ", i *Spring*, nr. 30, 2011.

Žižek, Slavoj: *Ideologiens sublim objekt*. København: Hans Reitzels Forlag, 2010.

*

© Forfatteren og *Metodebogen.dk* v. Jørn Ingemann Knudsen, 2015.